

ביאורים

יש שלוש קבוצות נוספות של חטאים המעכבים את התשובה והן:

חמישה חטאים שהעושה אותם אי אפשר לו שישבו תשובה גמורה. בקבוצה זו אין עונש אלוהי של עיכוב התשובה וגם לא מחסום נפשי. העיכוב כאן הוא מציאותי, טכני. קשה מאוד לשוב בתשובה גמורה הכוללת תיקון המעוות מכיוון שאין הוא יודע היכן למצוא אנשים אלו ולהחזיר להם את אשר נטל מהם.

חמישה חטאים אשר אין חזקה שהעושה אותם ישוב (בתשובה) עליהם, כיוון שהם נראים כחטאים קלים בעיני האדם. בחטאים אלו יש מחסום פסיכולוגי לשוב בתשובה. גם לאדם ששומר תורה ומצוות הדבר קשה מכיוון שהאדם אינו מבין את חומרת מעשיו, ולכן אינו מבין את הצורך לשוב בתשובה. הרמב"ם מברר שכל אחת מעברות אלו היא עברה ממש ולא רק חומרה או חסידות.

הקבוצה החמישית היא החידוש הגדול בדברי הרמב"ם. הרמב"ם מונה חמישה חטאים שהם בעצם מידות מקולקלות שהאדם שבוי בהן. מידות, בשונה ממעשים, קשה מאוד לשתות. הן נהפכות לטבע שני שלנו. זהו עיכוב גדול מכיוון שגם אם האדם רוצה לשנות הוא מרגיש שהוא צריך לעקור חלק מאישיותו ולא רק לשנות מעשים חיצוניים לו. אגב דיברו על המידות, הרמב"ם אומר שגם התחברות לרשע היא מידה מקולקלת של נטייה והימשכות אחרי דבר שאינו טוב.

גם כאן מסיים הרמב"ם שגם על עברות אלו שיש בהן עיכוב - אפשר לשוב בתשובה ולהיות בן העולם הבא. גם עברות שאמרו שיש קושי טכני לשוב עליהם בתשובה, כמו אדם שקילל את הרבים, יש לאדם לעשות ככל שביכולתו כדי לשוב, והשאר נתון לריבונו של עולם. הדבר דומה למה שהרמב"ם לימדנו על אדם שחטא לחברו, וכשהחליט לחזור בתשובה כבר מת החבר ללא שהניח יורשים. עליו להשאיר את הממון בבית דין ובכך תשובתו נעשית. כך גם כאן, יעשה ככל שביכולתו וה' יקבל את תשובתו.

הרחבות

• לא תקלה

המקלל את הרבים. הרמב"ם בספר המצוות מבאר את הטעם בגללו התורה אסרה את הקללה: "והיה עולה בדעתנו שכוונת התורה שאסרה קללת אדם מישראל היא: אם הוא שומע את זה, מחמת הבושה והצער המגיעים לו. אבל קללת החרש כיון שאינו שומע ואינו מצטער בכך, הרי אין חטא בדבר". על כן מסביר הרמב"ם שהסיבה לאיסור הקללה נעוצה בעיקר בפגם המוסרי של המקלל: "לפיכך השמיענו שהוא אסור, והזהיר עליו, לפי שאין התורה מביטה על מצב המתחרף בלבד, אלא הביטה גם על מצב המחרף, שהזהר שלא יעורר נפשו לנקמה ולא ירגילנה לכעוס" [מצוות לא תעשה שיז].

על דברי הרמב"ם כותב ספר החינוך: "ונראה לי מדבריו, שלא יראה הוא בדעתו נזק אל המקולל בקללה, אלא שתרחיק התורה העניין מצד המקלל שלא ירגיל נפשו אל הנקמה והכעס ואל פחיתות המדות" [מצוה רלא].

לדעת ספר החינוך הטעם שונה: "נאמר כי משרשי המצווה, שמנענו השם מהזיק בפינו לזולתינו כמו שמנענו מהזיק להם במעשה" (שם). לפי דבריו אכן יש נזק שעשוי לצאת למתקלל על ידי המקלל: "ועל כן ידענו ונראה תמיד כי לפי חשיבות נפש האדם ודבקותה בעליונים כנפש הצדיקים והחסידיים, ימהרו דבריהם לפעול בכל מה שידברו עליו, וזה דבר ידוע ומפורסם בין יודעי דעת ומביני מדע". עוד מוסיף טעם אחר: "ואפשר לומר עוד, כי העניין להשביט ריב בין בני אדם ולהיות ביניהם שלום, כי עוף השמים יוליך את הקול ואולי יבוא דברי המקלל באזני מי שקילל".

ומסכם את שתי השיטות: "וכל דברי רבנו נקבל, עם היות לבנו נאחז במה שכתבנו יותר"

שאלות לדין

- א. משתמע מהרמב"ם שהבעייתיות בהסתכלות בעריות היא רק מצד זה שבהסתכלות כזו טמונה ההתחלה של החטא. האם יש בעיות נוספות בחטא זה?
- ב. "המתחבר לרשע". האם יש מצב שבו מותר או אפילו כדאי להתחבר לרשע?

ג ומהם חמשה דברים - העושה אותן אי אפשר לו שישבו תשובה גמורה, לפי שהן עונות שפין אדם לחברו, ואינו יודע חברו שחטא לו, כדי שיחזיר לו או ישאל ממנו למחול לו, ואלו הן: א) המקלל את הרבים - לא קלל אדם ידוע כדי שישאל ממנו כפירה. ב) והחולק עם הגנב, לפי שאינו יודע גנבה זו שלמי היא, אלא הגנב גנב רבים ומביא לו, והוא לוקח. ועוד, שהיא מחזק יד הגנב ומחטיא אותו. ג) והמוצא אבדה ואינו מקריז עליה עד שיחזירה לבעליה; לאחר זמן, כשיעשה תשובה - אינו יודע למי יחזיר. ד) והאוכל שד עניינים ויתומים ואלמנות; אלו בני אדם אמללין הן, ואינן יודעין ומפרסמין, וגולין מעיר לעיר ואין להם מכיר כדי שידע שד זה שלמי הוא ויחזירנו לו. ה) והמקבל שחד להטות דין - אינו יודע עד היכן הגיעה הטטה זו וכמה הוא כחה. פ) שיחזיר, שהדבר יש לו רגלים. ועוד, שהוא מחזק יד זה ומחטיא אותו.

ד ומהן חמשה - העושה אותן אין חזקתו לשוב מהן, לפי שהן דברים קלים בעיני רב האדם, ונמצא חוטא, והוא ידמה שאין זה חטא, ואלו הן: א) האוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה, שזה אבק גזל, והוא מדמה שלא חטא, ויאמר: כלום אכלתי אלא ברשותך? ב) והמשתמש בעבוסו שלעני, שהעבוס שלעני אינו אלא גפון קרדם. ומחרשה, ויאמר בלבו: אינן חסרים, והרי לא גזלתי אותו. ג) והמסתפל בעריות, מעלה על דעתו שאין בכה כלום, שהוא אומר: וכי בעלתי או קרבתני? והוא אינו יודע שראית העינים עוון גדול, שהיא גורמת לגופן שלעריות, שצאמר: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואתרי עיניכם" (במדבר טו, טז). ד) והמתכבד בקלון חברו, אומר בלבו שאינו חטא, לפי שאין חברו עומד, ולא הגיעה לו בשת ולא בישו, אלא ערו מעשיו הטובים וחקמתו למו למעשה חברו או חקמתו, כדי שיראה מוקללן שהוא מכבד וחברו בזוי. ה) והחושד פשרים, אומר בלבו שאינו חטא, לפי שהוא אומר: מה עשיתי לו, וכי יש שם אלא חשד שמוא עשה או לא עשה? והוא אינו יודע שזה עוון, שמפשים אדם פשר בדעתו פבעל עברות.

ה ומהן חמשה דברים - העושה אותן ימשוה אתריהן תמיד, והן קשין לפרש מהן, לפיכך צריך אדם להזהר מהן שפא ידבק בהן, והן קלן דעות רעות. עד מאד, ואלו הן: רכילות, ולשון הרע, ובעל חמה, ובעל מחשבה רעה, והמתחבר לרשע, מפני שהוא למד ממעשיו והם נרשמיין בלבו; הוא שאמר שלמה: "ורעה כסילים ירוע" (משלי יג, כ). וכבר חפרנו בהלכות דעות דברים שצריך כל אדם לנהג בהן תמיד, קל וחמר לבעל תשובה. וכל אלו הדברים וכיצא בהן - אף על פי שמעכבין את התשובה, אינן מונעין את התשובה; אלא אם עשה אדם תשובה מהן - הרי זה בעל תשובה, ויש לו חלק לעולם הבא.

החולק עם הגנב - הקונה ממנו את החפצים הגנובים (גנבה ה, א). **שהוא מחזק יד הגנב ומחטיא אותו** - וגורם לו לגנוב עוד, ועובר על "ולפני עור לא תתן מכשול" (גנבה ה, א; גולה ואבדה ה, א). **שד עניינים** - גולת נכסי עניים. **אמללין** - אומללים. **להטות דין** - לשנות את הדין במשפט טובות מי שנותן שוחד. **כמה הוא כחה** - להטות את לבו עד שאינו יכול לראות את האמת. **שהדבר יש לו רגלים** - השפעת השוחד ארוכת טווח (פ"מ טירות ב, ט). **מסעודה שאינה מספקת לבעליה** - שהעני מומינו לאכול מתוך בושה, והארוחה אינה מספיקה אף לעני. **אבק גזל** - שאין העני רוצה לתת ממאכלו, ורק נאלץ לעשות כן. **המשתמש בעבוסו שלעני** - חינם. שמשתמש לצרכיו במשכון (עבוסו) שנטל מן הלווה כעירבון לפירעון חובו (ראה מלווה ולווה ג, ח). **קרדם** - גרון. **והמסתפל בעריות** - מתבונן בנשים שאסור לו לשאת אותן. **עומד** - נוכח. **דעות רעות** - הרגלים רעים הבאים מתפיסות רעות. **רכילות** - "זה שהוא שוען דברים והולך מזה לזה ואומר: 'כך וכך אמר פלוני', 'כך וכך שמעתי על פלוני'" (דעות ז, ב וראה ביאורנו שם). **ולשון הרע** - המספר בגנות חברו (שם). **ובעל חמה** - כעסן. **ובעל מחשבה רעה** - של חטא, והיא עברה בדבר הנכבד ביותר באדם, מהותו ומחשבתו (ראה מ"ג, ח "הרחורי עברה קשים מעברה"). **ורעה כסילים ירוע** - המתרועע עם הטיפשים - הרעים נעשה רע.

החסרים פיוס ומחילה

הנראים כאין בהם חטא

דעות רעות - פרישתן קשה

ביאורים

הרמב"ם, בהקדמתו להלכות תשובה, כתב שהוא הולך לעסוק ב"ביאור מצוה זו ועיקרים הנגררים עמה בגללה". ישנם עיקרים, יסודות באמונה, אשר טמונים בהנחות יסוד כאשר אנו אומרים שאפשר לעשות תשובה. אחד מהעיקרים הוא יסוד הבחירה החופשית. הרמב"ם מכנה אותו "עמוד התורה והמצווה". כאשר אנו אומרים שאפשר לעשות תשובה אנו מניחים שהאדם יכול לבחור לחטוא, ויש עליו אחריות לשוב מחטאו ולעשות תשובה. לכן אנו חייבים לומר שיש בחירה חופשית. הבחירה החופשית מטילה אחריות על כתפי האדם, והוא אינו יכול להאשים אף אחד אחר במצבו הרוחני. לא את אלוהים, לא את הוריו או סביבתו, אלא רק את עצמו ואת דעתו.

הרמב"ם מודע לכך שבתקופתו הדעה הרווחת אצל טיפשי הגויים וכן אצל רבים מגולמי ישראל, אלה שלא הגיעו לשלמות שכלית מספיקה, הייתה שאין בחירה חופשית. הם טענו שאדם נולד עם טבע מסוים אשר מושך אותו, לטוב או לרע. הרמב"ם טוען שאין דבר כזה. אין שום דבר בטבעו של האדם שמושך אותו לכאן או לכאן. האדם נולד עם נתונים ניטרליים, ובכוחו מטה אותם לאיזה צד שיבחר. גם אופי שנראה אלים הוא אופי ניטרלי, שנתון להטייתו של האדם לטובה.

הרמב"ם הכיר גישות נוספות, כגון הגישה הדטרמיניסטית, הרואה את האדם ככפוף לשרשרת של נסיבות, ולכן מוכרח לעשות את מה שעושה. הרמב"ם מביא דעה זו במורה נבוכים [ג' ז] ודוחה אותה מכל וכל, כמו שנראה בהמשך.

הרחבות

• חטא אדם הראשון

הוא שפִּתְּנוּב בַּתּוֹרָה: "הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע. לְפִי דְבַרֵי הַרְמַבְ"ם בְּמִוֵּרָה נְבוּכִים, הַבְּחִירָה בֵּין הַטּוֹב לְרַע הִיא תּוֹצְאָה שֶׁל חֲטָאוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן. לְפָנֵי הַחֲטָא הַבְּחִירָה הִייתָה בֵּין אֲמַת לְשִׁקְרָה: "וּבִשְׂכַל יִבְדִּיל אֲדָם בֵּין אֲמַת וְהַשִּׁקְרָה, וְזֶה הִיָּה נִמְצָא בּוֹ עַל שְׁלֹמֹתוֹ וְתוֹמֹתוֹ, אֲמַנְסָה מְגוּנָה וְהִנָּה הִיא בְּמִפְּרִסְמוֹת לֹא בְּמוֹשְׁכָלוֹת, כִּי לֹא יֵאמָר הַשְּׂמִים כְּדוֹרִים נָהָה, וְלֹא הָאָרֶץ שְׁטוּחָה מְגוּנָה, אֲבָל יֵאמָר אֲמַת וְשִׁקְרָה... וְכֵאשֶׁר מָרָה וְנִטָּה אֶל תְּאוֹתָיו הַדְּמִיוֹנִית וְהַנָּאוֹת חוֹשֵׁי הַגְּשָׁמִית, כְּמוֹ שֶׁאֲמַר כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תֵּאוֹה הוּא לְעֵינַיִם, עֲנֵשׁ בְּשִׁשְׁלָל הַהִשְׁגָּה הַיֵּשׁוּבָה, וּמִפְּנֵי זֶה מָרָה בְּמִצְוֵה אֲשֶׁר בְּעִבּוֹר שְׂכָלוֹ צוּה בָּהּ, וְהִגִּיעַ לוֹ הַשְּׁגוֹת הַמְּפֹרְסָמוֹת וְנִשְׁקַע בְּהַתְּנָאוֹת, וְזֶה יָדַע שֶׁעִוֵּר מֵה שֶׁאֲבָד לוֹ וְזֶה הַשְּׁהוּפֶשֶׁט מִמֶּנּוּ וְבֵאִיזָה עֵינָיו שֶׁב. וְלֹזָה נִאֲמָר וְהִייתָם כְּאַלְהִים יוֹדְעֵי טוֹב וָרַע, וְלֹא אֲמַר יוֹדְעֵי שִׁקְרָה וְאֲמַת, אוֹ מְשִׁיגֵי שִׁקְרָה וְאֲמַת" [מורה נבוכים חלק ראשון פרק ב].

• הכל בידי שמים

שְׁאִין הַבּוֹרָא כּוֹפֶה בְּנֵי הָאָדָם וְלֹא גּוֹזֵר עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה אוֹ רָעָה. מִקּוֹר הַדְּבָרִים הוּא בְּדַבְרֵי חוֹזִי: "אוֹתוֹ מִלֶּאֱךָ הַמְּמוּנָה עַל הַהִרְיוֹן לֵילָה שֶׁמוֹ וְנוֹטֵל טֶפֶה וּמַעֲמִידָה לְפָנֵי הַקֶּבֶ"ה וְאוֹמֵר לְפָנָיו רַב־שֶׁ" טֶפֶה זֶה מוֹ תֵּהָא עֲלֵיהֶם גְּבוּר אוֹ חֶלֶס חֶכֶם אוֹ טִיפֶשׁ עֵשִׂיר אוֹ עֵנִי וְאֵילוֹ רִשְׁעֵי אוֹ צִדִּיק לֹא קִאֲמַר כְּדָר' חֲנִינָא דִּאֲרִי חֲנִינָא הַכֹּל בְּיַדֵי שְׁמַיִם חוּץ מִירַאת שְׁמַיִם" [מסכת נידה דף טז עמוד ב].

שאלות לדין

א. הרמב"ם קובע שלכל אדם יש רשות להטות עצמו לדרך טובה או רעה. האם הדברים נכונים גם לגבי אדם שנולד וגדל בבית רחוק מאוד מיהדות? עד כמה מסור בידו להטות עצמו לדרך הישר?
ב. מה גורם לטיפשים לחשוב שהקב"ה גוזר על האדם אם יהיה צדיק או רשע? ממה נובעת מחשבה זו?

הצלחת לין ומשפחתו

מסוימת, כגון חברים או תאוות או תכונות אופי, אך הוא יכול להתגבר על המשיכה הזו ולבחור ללכת בדרך הטובה. לְקוֹנָה - לומר מילות צער. מֵה יִתְאוּנָה [יצטער] אָדָם חֵי, גְּבַר עַל חֲטָאוֹ - האדם צריך להצטער רק על דברים התלויים בו, והם מעשיו הרעים, כיוון שצער עשוי לורזו להיות אדם טוב יותר. אבל ודאי שאין האדם יכול להצטער על מבנה גופו, כגון על שאינו גבוה דיו וכיוצא בזה. לְכָם - רצונם.

פֶּרֶק חֲמִישִׁי
הבחירה והאחריות

חירות בחירת
האדם ואחריותו

א רְשׁוֹת כָּל אָדָם נְתוּנָה לוֹ: אִם רָצָה לְהִטּוֹת עֲצָמוֹ לְדַרְךָ טוֹבָה וְלִהְיוֹת צִדִּיק - הָרְשׁוֹת בְּיָדוֹ; וְאִם רָצָה לְהִטּוֹת עֲצָמוֹ לְדַרְךָ רָעָה וְלִהְיוֹת רָשָׁע - הָרְשׁוֹת בְּיָדוֹ. הוּא שְׁפָתוֹב בַּתּוֹרָה: "הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע" (בראשית ג, כב). פְּלוֹמֵר: הֵן מִיִּן זֶה שְׁלֹא אָדָם הָיָה אֶחָד בְּעוֹלָם, וְאִין לוֹ מִיִּן שֵׁנִי דוֹמָה לוֹ? בְּזֶה הָעֲנָן, שִׁיָּהָא הוּא מַעֲצָמוֹ בְּדַעַתוֹ וּבְמַחְשַׁבְתּוֹ יוֹדַע הַטּוֹב וְהָרַע, וְעוֹשֶׂה כָּל מַה שֶׁהוּא חָפֵץ, וְאִין לוֹ מִי שִׁיעֲבַב עַל יְדוֹ מְלַעֲשׂוֹת הַטּוֹב אוֹ הָרַע. וְכִינָן שְׁכָן הוּא - "פֵּן יִשְׁלַח יְדוֹ..." (שם).

1 אֵל יַעֲבֵר בְּמַחְשַׁבְתּוֹ דְּבַר זֶה שְׁאוּמְרִים טְפָשִׁי הָאָמוֹת וְרַב גְּלָמֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא גּוֹזֵר עַל הָאָדָם מִתְחַלְתֵּת בְּרִיתוֹ לְהִיֹּת צִדִּיק אוֹ רָשָׁע. אִין הַדְּבָר פֵּן: אֵלָּא כָּל אָדָם וְאָדָם רְאוּי לְהִיֹּת צִדִּיק כְּמִשָּׁה רַבְּנָה אוֹ רָשָׁע כְּרִבְרָעָם, אוֹ חֲכָם אוֹ סְכָל, אוֹ רַחֲמָן אוֹ אֶכְזָרִי, אוֹ פִּילֵי אוֹ שׁוּעֵי, וְכָן שְׁאָר כָּל הַדְּעוֹת.

2 וְאִין לוֹ מִי שִׁיִּכְפֹּהוּ וְלֹא גּוֹזֵר עָלָיו, וְלֹא מִי שֶׁמוֹשְׁכּוֹ לְאֶחָד מִשְׁנֵי הַדְּרָכִים, אֵלָּא הוּא מַעֲצָמוֹ וּמַדְעַתוֹ נוֹטָה לְאִי זֶה דְרָךְ שִׁיִּרְצֶה. הוּא שִׁיִּרְמִיָּה אוֹמֵר: "מִפִּי עָלִיִּין לֹא תִצָּא הַרְעוֹת וְהַטּוֹב" (איכה ג, ח), פְּלוֹמֵר: אִין הַבּוֹרָא גּוֹזֵר עַל הָאָדָם, לֹא לְהִיֹּת טוֹב וְלֹא לְהִיֹּת רַע.

3 וְכִינָן שְׁכָן הוּא, נִמְצָא זֶה הַחוֹטָא הוּא הַפְּסִיד עַל עֲצָמוֹ, וְלִפְיָךְ רְאוּי לוֹ לְכַכּוֹת וְלִקְוֹנָה עַל מַה שֶׁעָשָׂה לְנַפְשׁוֹ וּגְמֻלָּה רָעָה. הוּא שְׁפָתוֹב אַחֲרָיו: "מַה יִּתְאוּנָה אָדָם חֵי? גְּבַר עַל חֲטָאוֹ!" (שם ג, לט). וְחִזֵּר וְאָמַר: הוּאֵיל וְרִשׁוּתָנוּ בְּיָדָנוּ, וּמַדְעַתָנוּ עֲשִׂינוּ כָּל הַרְעוֹת - רְאוּי לָנוּ לְחִזֵּר בְּתִשְׁבָּה וְלַעֲזוֹב רָשָׁעֵנוּ, שֶׁהָרְשׁוֹת עִתָּה בְּיָדֵינוּ. הוּא שְׁפָתוֹב אַחֲרָיו: "נְחַפְּשָׁה דְרָכֵינוּ וְנַחֲקֶרְהָ, וְנִשְׁוִיבָה עַד יִי" (שם ג, מ).

ג וְעַקֵּר זֶה - עַקֵּר גְּדוֹל הוּא, וְהוּא עֲמוּד הַתּוֹרָה וְהַמְּצוּהָ, שְׁנִאָמַר: "רְאָה נְתִיב לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב, וְאֶת הַמְּוֹת וְאֶת הַרְעֵי" (דברים ל, ט), וְכַתּוּב: "רְאָה אֲנִי נָתַן לְפָנֶיךָ הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה" (שם יא, כו), פְּלוֹמֵר שֶׁהָרְשׁוֹת בְּיָדְכֶם, וְכָל שִׁיִּחְפֹּץ הָאָדָם לַעֲשׂוֹת מִמְּעֵשָׂה בְּנֵי הָאָדָם - עוֹשֶׂה, בֵּין טוֹבִים בֵּין רָעִים. וּמִפְּנֵי זֶה הָעֲנָן נִאָמַר: "מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבַבְכֶם זֶה לְהֵם" (שם ה, כח), פְּלוֹמֵר שְׁאִין הַבּוֹרָא כּוֹפֶה בְּנֵי הָאָדָם וְלֹא גּוֹזֵר עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה אוֹ רָעָה, אֵלָּא לְכָם מְסוֹר לְהֵם.

הָרְשׁוֹת בְּיָדוֹ - לֹא אִם יֵשׁ יְכוּלָת לְבַחֵר אֶת מַעֲשָׂיו. שְׁפָתוֹב בַּתּוֹרָה - בְּטַעַם לְגִירוֹשׁ הָאָדָם מִגֵּן עֵדֶן: "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד [מִיּוֹחַד] מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע, וְעַתָּה פֵּן יִשְׁלַח יְדוֹ וְלִקַּח גֵּם מִעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחִי לְעַלְם [יִתְפַּרֵּץ וַיִּאֲכַל מִעֵץ הַחַיִּים בְּמַחְשָׁבָה שֶׁכָּן יִחִיהַ לְנֶצַח]" (בְּפָרָקִים רַבִּים בְּמִיִּין מִתְבָּאֵרִים אֵט אֵט הַמֶּשֶׁל וְהַחִידָה). וְאִין לוֹ מִיִּן שֵׁנִי דוֹמָה לוֹ - וְאִף בְּעֵלֵי חַיִּים מִפּוֹתְחִים, כְּגוֹן הַכֶּלֶב, מֵאוֹלָפִים לַעֲשׂוֹת דְּבָרִים, אִךְ אִינֵם בְּעֵלֵי בְחִירָה. גְּלָמֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - גּוֹלָם הוּא הָאָדָם שִׁישׁ בּוֹ מַעֲלוֹת הַגִּיּוֹנִית וּמִיּוֹדוּתוֹ, אִךְ אִינֵן מוֹשְׁלָמוֹת וְאִינֵן מְסוֹדְרוֹת כְּרִאוּי, אֲלֵא יֵשׁ בְּהֵן בְּלָבּוֹל וְעֵרֻבֻב וּמִשְׁהוֹ מִן הַחֲסָרוֹן (פְּהִי"מ אֲבוֹת ה, ה). גּוֹזֵר - מַחְלִיט. בְּרִיתוֹ - בְּרִיאָתוֹ. רְאוּי לְהִיֹּת - מְסוּגֵל לְהִיֹּת. צִדִּיק כְּמִשָּׁה רַבְּנָה - בְּמִיּוֹדוּתוֹ, אִךְ בְּכוּחוֹתָיו הַשְּׂכָלִיִּים ("חֲכָם"), אִין כָּל אָדָם יְכוּל לְהִיֹּת כְּמִשָּׁה רַבְּנָה. כְּרִבְרָעָם - שֶׁחֲטָאֵת אֶת יִשְׂרָאֵל לְעִבּוֹד עֲבוּדָה זָרָה (מְלָכִים א, יב, כח). רְאוּי לְהִיֹּת... חֲכָם - כָּל אָדָם יְכוּל לְהִיֹּת חֲכָם, יֵשׁ בְּמַעַט מֵאֲמָץ וְיֵשׁ בְּמֵאֲמָץ רַב. סְכָל - טִיפֶשׁ. פִּילֵי - קִמְצָן. שׁוּעֵי - נְדִיב. דְּעוֹת - בְּשֵׁנֵי מוֹבְנִים: מִיּוֹדוּת, דְּפוּסֵי הַתְּנַהּגוֹת, תְּכוּנוֹת אֹפִי שֶׁל הָאָדָם (דְּעוֹת א, א); וְתוֹבּוֹת חַיִּים שְׂכָלִיּוֹת (רִאֵה מוֹיִ"ט א, ט). שְׁנֵי הַמוֹבְנִים הָאֵלֶּה אַחְזִיִּים זֶה בְּזֶה, וְתִפְסִיּוֹת חַיִּים הוֹפְכוֹת לְתוֹכּוֹת אֹפִי וְלִהְפֵךְ, בְּמוֹדַע אוֹ שֶׁלֹּא בְּמוֹדַע. וְלֹא מִי שְׁמוֹשְׁכוֹ - כִּאֵן הַכוּוּנָה הִיא לְמַשִּׁיכָה בְּהַכְרַח, "לְדַבֵּר שְׂאֵי אֲפִשֶׁר לוֹ לִזּוֹת מִמֶּנּוּ" (מִחֵלֶן ד). לְאֶחָד מִשְׁנֵי הַדְּרָכִים - הַדְּרָךְ הַטּוֹבָה וְהַדְּרָךְ הָרַעָה. יֵשׁ דְּבָרִים מוֹשְׁכִים אֶת הָאָדָם לְדַרְךָ

ביאורים

בהלכה זו הרמב"ם מתמודד מול דעה נוספת השוללת את הבחירה - דעת האסטרוולוגים, 'הטיפשים הוברי השמים', בלשון הרמב"ם. הם טענו שכל פעולותיו של האדם מונחים על ידי הכוכבים והמזלות. כנגדם, הרמב"ם מביא שלוש הוכחות לכך שיש לאדם בחירה חופשית מוחלטת.

הראיה הראשונה היא שליחתם של הנביאים. הנביאים מוכיחים את עם ישראל וקוראים לו להטיב דרכיו ולא לעשות רע. אם העם מוכרח לעשות רע - אין טעם בשליחת הנביאים, שהרי אין בידי העם לשנות מה שנגזר עליו.

הראיה השנייה היא מצוות התורה. אם אין בחירה חופשית מוחלטת אין טעם לצוות על האדם לעשות מצוות ולהימנע מעברות, שהרי נגזר עליו לעשות טוב או רע.

הראיה השלישית היא קיומם של השקר והעונש. אין זה מוסרי להעניש אדם או לתת שכר לאדם שהיה מוכרח לעשות מה שעשה. השקר והעונש ניתנים רק על מעשים שנעשו בבחירה חופשית, רק כך מגיע לאדם גמול על מה שעשה.

בהקדמתו לפירושו למסכת אבות, בפרק השמיני, מוסיף הרמב"ם שהבחירה החופשית היא לא רק טענת היהדות והתורה, אלא אף פילוסופי יוון מסכימים לדעה זו. פילוסופי יוון היוו את הפסגה שאלה האדם יכול להגיע בשכלו ללא התורה והנבואה, לכן אם אף הם סוברים שיש בחירה חופשית מוחלטת זה מוכיח שגם מבחינה שכלית, ולא רק מהתורה, יש בחירה חופשית.

טענה נוספת נגד הבחירה החופשית היא דווקא טענה דתית. לא ייתכן שיש לאדם בחירה חופשית מכיוון שאז הוא יכול לעשות מעשים נגד הקב"ה, וזה בלתי אפשרי. כמו שלא ייתכן שמחשב יעשה פעולות שמתכנת המחשב לא תכנת אותן, כך האדם לא יכול לעשות פעולות נגד מי שבראו, שהוא הקב"ה. הרמב"ם דוחה טענה זאת. הוא אמנם מסכים להנחת היסוד שאי אפשר לעשות מעשים נגד רצון ה', אך מחדש שהאפשרות לעשות ככל אשר נחפוץ זהו רצון ה'! כביכול, הוא תכנת את האדם שתהיה לו בחירה חופשית ולכן גם כאשר האדם בחר לחטוא זהו רצון ה'. לא שיעשה חטא אלא שיבחר בבחירתו החופשית.

הרחבות

• האם ייתכן שהאדם ייוולד עם נטיות המכריחות אותו לחטוא?

דבר שמושף את האדם בעקר תולדתו לדרך מן הדרך. דברי הרמב"ם הללו לכאורה קשים, שהרי וודאי שישנו הבדל בין בני האדם, יש שדרכם אל הקודש קלה יותר, ויש שצריכים לעשות מאמץ גדול כדי להצליח להתעלות.

הלחם משנה הסביר את דברי הרמב"ם: "שאינן שם דבר מכריחו... או תולדתו תמשוך אותו לאותו דבר שאי אפשר לו לזוז ממנו". כלומר, כוונת הרמב"ם היא שגם אם יש לאדם נטייה לכיוון מסוים, אין דבר המכריח את האדם ללכת בדרך מסוימת.

דברים אלו מפורשים בדברי הרמב"ם עצמו: "לא יתכן שיהיה האדם בטבע, מתחילת ברייתו, בעל מעלה, ולא בעל חסרון, כמו שלא יתכן שיהיה האדם בטבע בעל מלאכה מן המלאכות המעשיות. אבל יתכן שיהיה בטבע מוכן אל מעלה או אל פחיתות, בשיהיו פעולות זו קלות עליו מפעולות זולתה... כי דבר מוסכם עליו מתורתנו ומפילוסופית יוון, כמו שאימתוהו טענות האמת, שמעשי האדם כולם מסורים אליו, אין כופה עליו בהם, ולא מושך לו מבחוץ בשום פנים, שיטהו אל מעלה או פחיתות; אלא אם כן תהיה הכנה מיוגית בלבד, כמו שבארנו, שיקל בגללה דבר או יקשה, אבל שיחוייב או ימנע - אין בשום פנים" [שמונה פרקים לרמב"ם פרק ח].

שאלות לדיון

א. האם הבחירה של האדם משפיעה על האלוה בעצמו? על מה היא כן משפיעה?

ב. הרמב"ם כותב שאין מה שמושך את האדם בעיקר בריאתו לדעה או מעשה שלילי, אלא הבחירה מוחלטת. לדבריו, כיצד נסביר את העובדה שיש אנשים עם נטיות חזקות לדברים רעים (כעס, גאווה וכו'), ויש כאלו שאין להם נטיות כאלו?

1ד אלו יהי האל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע, או אלו יהי שם דבר שמושף את האדם בעקר תולדתו לדרך מן הדרך, או למדע מן המדעות, או לדעה מן הדעות, או למעשה מן המעשים, כמו שבודים מלפם הטפשים הוברי שמים - היאף יהי מצנה לנו על ידי הנביאים עשה פה, ואל תעשה פה, הטיבו דרכיכם, ואל תלכו אחרי רשעכם, והוא מתחלת בריתו פבר נגזר עליו, או תולדתו תמשף אותו לדבר שאי אפשר לו לזוז ממנו? ומה מקום יהי לכל התורה פלה? ובאי זה דין ואי זה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק? "השפט פל הארץ לא יעשה משפט" (בראשית יח, כה).

2ד ואל תתמה ותאמר: היאף יהי האדם עושה פל מה שייחפץ, ויהיו מעשיו מסורים לו? וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ובלא חפצו, והכתוב אומר: "פל אשר חפץ יי עשה בשמים ובארץ" (תהילים קלח, ו) - דע שהפל בחפצו יעשה, ואף על פי שמעשיו מסורים לנו.

3ד כיצד? פשם שחפץ היוצר להיות האש והרוח עולין למעלה, והמים והארץ יורדין למטה, והגלגל סובב בעגול, וכן שאר בריות העולם להיות מנהגן שחפץ בו - ככה חפץ להיות האדם רשונתו ביזו וכל מעשיו מסורים לו, ולא יהיה לו לא כופה ולא מושף, אלא הוא מעצמו ובידעתו שנתן לו האל עושה פל שהאדם יכול לעשות.

4ד לפיכך דנין אותו לפי מעשיו: אם עשה טובה - מטיבין לו; ואם עשה רעה - מרעין לו. הוא שהנביא אומר: "מייךם היתה זאת לכם" (מלאכי א, ט; ושם בלא ילכם), "גם הנה פחרו בדרךיהם" (ישעיה סו, א). ובענין זה אומר שלמה: "שמח בחור בילדותיה... ודע פי על פל אלה ביאף האלהים במשפט" (קהלת יא, ט), כלומר: דע שיש בידך כח לעשות, ועתיד אתה לתן את הדין.

היה שם - היה. המילה שם' על פי הערבית. שמוביל בכפיה. בעקר תולדתו - מטבעו המולד. מדע - ידיעה. דעה - כמבואר לעיל ב. בודים - ממצאים דברי שקר. הוברי שמים - אסטרוולוגים, הסבורים שמצב הכוכבים קובע את מהלך חייו של האדם (ליחסו של רבנו לאסטרוולוגיה ראה עבודה זה, סוף פרק יא). חפצו - רצונו. היוצר - הקב"ה. והגלגל - לפי מושגי האסטרונומיה העתיקה, גרם שמימי שקוף המניע את מערכת השמים (ראה יסודי התורה ג, א).

ביאורים

לאור דבריו של הרמב"ם בפרק זה, אודות הבחירה החופשית המוחלטת שיש לאדם, עולה שאלת הידיעה והבחירה. אם הקב"ה יודע מראש את כל מעשי האדם, בחירתו של האדם היא אשליה. האדם לא באמת בוחר, מכיוון שהוא צריך לעשות את מה שקבעה הידיעה האלוהית. ואם נאמר שהבחירה החופשית הוא מוחלטת, ואין הקב"ה יודע מה יבחר האדם, נמצא שאנו אומרים שה' לא יודע הכל, וממילא חסר בו מהשלמות.

הרמב"ם עונה תשובה מפתיעה לשאלה זו. יש שאלות שאנו צריכים לחפש להן תשובה. אך ישנן שאלות שלא צריך לחפש להן תשובה, מכיוון שהשאלה אינה שאלה. למשל, השאלה אם השמש מחממת או מקררת היא שאלה טובה שיש עליה תשובה. אך אם נשאל אם השמש מתוקה או מרה, זוהי שאלה שאין עליה תשובה. לא בגלל שהיא שאלה קשה מאוד אלא בדיוק להפך. השאלה כלל לא מתחילה, מכיוון שהמושגים מתוק או מר, לא מתייחסים לשמש. אלו שני קווים מקבילים שאינם נפגשים.

שאלה מעין זו היא השאלה על הידיעה והבחירה. הרמב"ם אומר שהנחת היסוד של השאלה הזו מוטעית. הנחת היסוד היא שידעת ה' היא כמו הידיעה שלנו, אך בעצם אין הדבר כך. אצלנו, בני האדם, אנחנו והידיעה שלנו אלו שני דברים שונים. יש ידיעות שאנו לא יודעים ורק לאחר שנלמד נדע. אם כך, אנו יכולים לחיות גם בלי הידיעות האלה. לעומת זאת, הקב"ה וידיעתו הם דבר אחד. לא נתווספה לו בזמן מן הזמנים ידיעה שלא ידע מקודם. אנחנו לא יכולים להבין זאת עד תום מכיוון שלא נפגשנו עם סוג כזה של ידיעה.

ולכן השאלה על הסתירה בין ידיעת ה' לבחירה החופשית לא מתחילה. הבחירה החופשית קיימת, כמו שלמדנו והוכחנו. זה לא קוטר את ידיעת ה' מכיוון שזו לא ידיעה אנושית שמתנגשת עם בחירה חופשית, אלא זה סוג אחר של ידיעה, שכלל לא נמצאת על אותו מישור של הבחירה החופשית.

הרחבות

• שאלת הידיעה והבחירה

אין פנו כח לידיעה היאך ידע הקדוש ברוך הוא כל הפרואים ומעשיהם. הראב"ד בהשגותיו, כתב: "לא נהג זה המחבר מנהג החכמים שאין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו והוא החל בשאלות קושיות והניח הדבר בקושיא והחזירו לאמונה וטוב היה לו להניח הדבר בתמימות התמימים ולא יעורר לבם ויניח דעתם בספק ואולי שעה אחת יבא הרהור בלבם על זה". (בהמשך כתב הראב"ד שאין תשובה ניצחת על קושייתו של הרמב"ם, אולם בכל זאת כתב תשובה שהעיד עליה שאינה מספקת).

הרב יוסף קאפח, כתב על השגת הראב"ד: "ואין רבנו מעורר את השאלה כדי למצוא לה תירוץ או כדי לתרצה כפי שחשב הראב"ד? ודימה שהוא פתח בדבר שאינו יכול להשלימו ואין הדבר אמת אלא רבנו השלימו והשלימו גמרו וסיימו עד תומו כי רבנו בעומק הסברתו בא לעקור את השאלה מעיקרה. רבנו מלמדנו כי כל עצם השאלה מתעוררת מתוך בורותו במושגי האלהות. כי אלו ידענו את ה' אלהי ישראל כפי יכלתנו לא היתה כאן שאלה, וכל כולה לא באה אלא מפני שדמינו והזינו שידיעתו דומה לידיעתנו או מעין ידיעתנו..." [פירושו הרב קאפח לרמב"ם, סעיף קטן יט].

שאלות לדיון

- מהי כוונת הרמב"ם בדבריו שאצל הקב"ה הידיעה אינה חוץ ממנו?
- מדוע, בעצם, שאלת ה"ידיעה ובחירה" מטרידה כל כך?

11 שפמא תאמר: והלא הקדוש ברוך הוא יודע כל מה שיהיה קדם שיהיה; ידע שזה צדיק ידעת ה' או רשע, או לא ידע? אם ידע שהוא יהיה צדיק - אי אפשר שלא יהיה צדיק; ואם תאמר שיידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע - הרי לא ידע הדבר על בריו!

22 ידע שתשובת שאלה זו "ארפה מארץ מדה ורחבה מני ים" (איוב יא, ט), ונקמה עקרים גדולים והררים רמים תלויים בה. אבל צריך אהיה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר.

33 כבר בארנו בפירוש שני מהלכות יסודי התורה (הלכה ט) שהקדוש ברוך הוא אינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו, פכני אדם שהו ידעתו שנים, אלא הוא יתברך שמו, ודעתו - אהד, ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בריו. וכשם שאין פח באדם להשיג ולמצא אמתת הבורא, שפאמר: "כי לא יראני האדם וחי" (שמות לג, כ), כך אין פח באדם להשיג ולמצא דעתו של בורא. הוא שהנביא אומר: "כי לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי, נאם יי" (ישעיה נה, ח). וכיין שפן הוא - אין פנו פח לידיעה היאך ידע הקדוש ברוך הוא כל הפרואים ומעשיהם.

44 אבל ידע בלא ספק שמעשה האדם ביד האדם, ואין הקדוש ברוך הוא מושכו ולא גוזר עליו, לא לעשות פה ולא שלא לעשות פה. ולא מפני קבלת הדת בלבד ידע דבר זה, אלא ברצות ברורות מדברי החקמה. ומפני זה נאמר בנבואה שדנין את האדם על כל מעשיו כפי מעשיו, אם טוב ואם רע. וזה העקר שכל דברי הנבואה תלויין בו.

על בריו - לאמתו, בשלמותו. כבר בארנו - הרמב"ם עוקר את השאלה מיסודה ואומר ששאלות בני האדם יסודן בבורות במושגי האלוהות. בני אדם שואלים על ידיעת ה' מתוך השוואה לידיעת האדם, אבל מושג זה אינו קיים בקשר לה'. מרכיביו המציאותיים של התיאור 'האדם יודע' הם שניים, האדם והידיעה, ואילו ה' הוא אחד, ונמצא שידיעתו היא חלק ממנו. לכן, כשם שאין האדם מבין את ה' לאמתו, הוא אינו מסוגל להבין את אופן ידיעתו. אמתת הבורא - מהותו. קבלת הדת - המסורת.

ביאורים

בפרק הקודם האריך הרמב"ם לבאר את העיקר של הבחירה החופשית, והתמודד עם טענות שונות שמגיעות מחוץ ליהדות. בפרק זה הרמב"ם מסביר פסוקים הנראים כסותרים את הבחירה החופשית בתוך התורה בעצמה. קריאה לא נכונה של פסוקי התורה גורמת לרוב האדם, כלשון הרמב"ם, לטעות ולחשוב שאין בחירה חופשית.

הרמב"ם יבאר יסוד גדול שממנו נבין את כל הפסוקים הללו.

הנחת היסוד להבנת הפסוקים היא שיש לאדם בחירה חופשית מוחלטת. שהוא בוחר מעצמו לעשות טוב או רע. וממילא ראוי לגמול לו שכר על מעשהו הטוב ולהענישו על מעשהו הרע שעשה בבחירתו. כשהקב"ה מעניש את האדם על מעשיו הרעים ישנם כמה סוגי עונשים;

א. עונש בעולם הזה - מתחלק לשלושה חלקים - עונש על עצמו (גופו), עונש על בניו הקטנים יוצאי חלציו (שהם מצד אחד חלק מגופו וההמשך שלו, ומצד שני כמו רכוש וקנייניו), עונש על ממונו.

ב. עונש בעולם הבא - ייתכן שלא יארע לו כל נזק בעולם הזה.

ג. עונש בעולם הזה וגם בעולם הבא.

סוגי העונשים השונים יכולים לעורר תמיהה גדולה. שאלת צדיק ורע לו רשע וטוב לו, יכולה להתעורר במלוא עוזה. איך ייתכן שפלוני הצדיק סובל ואילו אלמוני הרשע הנהנה?! על זה אומר הרמב"ם שנתית העונשים השונים ניתנת רק על ידי הקב"ה שהוא אל דעות ויודע איך להיפרע מכל אחד.

הרמב"ם, בפרק השמיני של שמונה פרקים, מוסיף שאנו לא יודעים למה ה' מעניש כך ולא אחרת, כמו שאין אנו יודעים למה פלוני נברא בריא והשני בעל מום. אך הכלל שאנו צריכים לזכור הוא שכל דרכיו חסד ומשפט והעונש ניתן בדיוק לפי החטא.

כמובן, כל זה אם לא עשה תשובה. אם עשה תשובה היא עומדת לו כתייסר בפני הפורענות. פירוש הדבר הוא שגם אם אדם חייב ייסורים על עברות שבידו, כמו שלמדנו בפרק א, התשובה תהיה כמגן לו ולא יאבד כליל מהייסורים, אלא לאחר שיבואו עליו ישוב לבריאותו ולאיתנו.

הרחבות

• מתי משמשת התשובה כתייסר בפני הפורענות?

התשובה כתייסר לפני הפורענות. המקור לדברים אלו של הרמב"ם נמצא במשנה במסכת אבות: "תשובה ומעשים טובים כתייסר בפני הפורענות" [פרק ד משנה יא]. בספר חרדים מביא את קושיית רבינו מאיר מטוליטולא שהקשה מדברי רבי ישמעאל שהובא בגמרא: "עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה - תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין ממרקין... אבל מי שיש חילול השם בידו - אין לו כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק. אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת" [יומא פו.]. לפי זה, הקשה רבנו מאיר כיצד אמרה המשנה שתשובה משמשת כתייסר בפני הפורענות, הרי בחטאים הללו התשובה אינה מספיקה, ויש מציאות של ייסורים למרות התשובה? ותיירץ שבמשנה מדובר על אדם ששב מאהבה, עליו אמרו חז"ל שזדונותיו נעשות כזכויות [יומא פו.], והוא אינו זקוק לייסורים. וכתב על זה בעל ספר חרדים: "ולפי תירוצו אפשר דהיינו דקאמר תשובה ומעשים טובים, כלומר תשובה שיחשבו עונותיו כמעשים טובים..."

אולם, בעל ספר חרדים עצמו הסביר באופן: "אמנם התיירץ הנכון אצלי דודאי אם לא יתחזק במעשים טובים יבואו עליו יסורין או יסורין ומיתה על חילול ה', אבל בהתחזקו במעשים טובים יגינו משניהם כדאמרו ז"ל על פסוק בחדסד ואמת יכופר עון..." [ספר חרדים פרק סה].

שאלות לדין

א. מדוע לא חשו התורה והנביאים שבני אדם יטעו ויבינו פסוקים בצורה שאינה נכונה?

ב. כיצד כתב הרמב"ם שיתכן שילדינו הקטנים של אדם ייפגעו בגלל עוון אביהם, כאשר התורה כותבת במפורש "ובנים לא יומתו על אבות?"

להצלחת אהרן אביחי עמוס בן מלכה ורחל בת אורי

פרק ששי

ביאור הבחירה במקרא

א1 פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי הנביאים שהן נראין כסותרין עקר זה, ונכשלין בהן הקשיים במקרא רב האדם, ויעלה על דעתו מהן שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם לעשות טובה או רעה, ושאין לבו של האדם מסור לו להטותו לכל אשר ירצה. והריני מבאר עקר גדול, שממנו תדע פרוש כל אותן הפסוקים.

א2 בזמן שאדם אחד חוטא או אנשי מדינה חוטאין, ועושה החוטא חטא שעשה מדעתו עונשו של החוטא וברצונו, כמו שהודענו - ראוי להפריע ממנו, והקדוש ברוך הוא ידע היאך יפריע. יש חטא שהדין נותן שגפריעין ממנו על חטאו בעולם הזה, בגופו או בממונו או בבניו הקטנים; שגפיו של האדם הקטנים, שאין בהן דעת ולא הגיעו לכלל מצוות, כקניינו הן; כתוב: "איש בחטאו יומת" (מלכים ב יד, ו; בדברים כד, טו; יומתו) - עד שיעשה 'איש'.

א3 ויש חטא שהדין נותן שגפריעין ממנו לעולם הבא, ואין עובר עליו שום נזק בעולם הזה; ויש חטא שגפריעין ממנו עליו בעולם הזה ולעולם הבא. בפה דברים אמורים? בזמן שלא עשה תשובה. אבל אם עשה תשובה - התשובה כתייסר לפני הפורענות°. וכשם שאדם חוטא ברצונו ומדעתו, כך הוא עושה תשובה ברצונו ומדעתו.

להפריע ממנו - לשלם לו רעה כגמולו. כקניינו הן - כאילו בבעלותו, שהרי הם באחריותו, ולכן פגיעה בהם היא בגדר פירעון מהוריהם (ולא נזכר ברמב"ם עניין הברכה "ברוך שפטרני" ראה ק). כתייסר לפני הפורענות - כמגן המונע את הפורענויות והפגיעים מלבוא על האדם (פה"מ אבות ד, א).

ביאורים

לאחר שהרמב"ם ביאר את סוגי העונשים הוא מוסיף שישנו עונש נוסף - שלילת הבחירה החופשית.

שלילת הבחירה אינה חלק מהחטא אלא חלק מתהליך הענישה. פרעה חטא. הוא שיעבד את עם ישראל והרע להם שלא כדין - העבידים בפרך והרג את ילדיהם. על מעשים אלו הוא היה חייב להיענש עונש חמור מאוד, והוא שבחירתו תישלל. ה' הכביד את ליבו והוא לא יכל לעשות תשובה כדי שלא ישוב בתשובה על חטאיו וייפטר מהעונש.

העונש שהוא קיבל בסוף לא היה על מה שקרה בזמן שבו הוא היה משולל בחירה, שהרי אז לא בחר ברע, שלא לשלח את ישראל, אלא היה מוכרח לעשות זאת. הוא נענש על כל המעשים שעשה לפני שנשללה בחירתו.

עונש של שלילת בחירה חופשית קיים גם בדיני בתי המשפט של בני האדם. למשל, אדם שהושם בכלא אינו יכול לבחור ללכת לגנוב בשוק או ללכת לחלק מזון לאנשים נזקקים. מנעו ממנו באופן מסוים בחירה חופשית. יתרה מכך. אדם שנידון למוות והוצא להורג, נשללת ממנו לגמרי הבחירה החופשית.

הרמב"ם מציין ששלילת הבחירה היא עונש שניתן על עברות חמורות או חוזרות ונשנות. זה לא עונש רגיל מכיוון שהוא עוקר מהאדם את אחד הדברים המשמעותיים ביותר בחיים - הבחירה. האדם מאבד חלק מאנושיותו כאשר הופך לחסר יכולת בחירה. לכן הצדיקים והנביאים התפללו שאם צריך להענישם על חטאיהם - שלא ייענשו בעונש החמור הזה של שלילת הבחירה, כי אז יאבדו את היכולת להתקרב לה' ולשוב אליו.

הרחבות

• האם אדם יכול לטעון שדרכי התשובה ננעלו בפניו?

שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו. לפי דברים אלו של הרמב"ם תיתכן אצל אדם שהרבה לחטוא מציאות שבה ינעלו בפניו דרכי התשובה, מתוך המצב הרוחני הקשה אליו הגיע בבחירתו.

אולם, מצינו בדברי חז"ל, שגם כאשר אדם מגיע למצב שבו נראה לו שאין דרך לשוב מחטאיו, אין לו לומר כן, אלא עליו להתאמץ ולשוב בכל זאת. הגמרא מספרת על אלישע בן אבויה ואומרת שעל אף שחטא חטאים חמורים מאד, אמר לו רבי מאיר תלמידו - "חזור בך", אולם אלישע בן אבויה ענה לו: "כבר שמעתי מאחורי הפרגוד: שובו בנים שובבים חוץ מאחר" (אחר הוא הכינוי בדברי חז"ל לאלישע בן אבויה) [חגיגה טו.], אלישע עונה לרבי מאיר - כבר שמעתי שדלתי התשובה נעולות בפני ולכן איני חוזר בי. ובכל זאת, כתב השל"ה הקדוש בשם הראשית חכמה: "ואף אם שמעת 'שובו בנים שובבים חוץ מפלוני' כענין אלישע-אחר, אל תחוש, שהרי אלישע-אחר סוף סוף נתקבל [חגיגה טו.], אפילו לא שב. כל שכן אם היה שב, שהיה מועיל לו יותר ויותר, אלא שסגרו דלתי התשובה בפניו, והיה צריך להפציר עד שיפתח הפתח". ובהגהה שנדפסה בשל"ה שם הוסבר העניין: "כי השם יתברך אל חפץ חסד הוא וחושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נידח על כן הוא תובע בפה ומקדים לבני אדם ומבקשם שיעשו תשובה אבל איש כזה כמו אלישע אחר אינו ראי שה' יתברך יפצור בו והשיאו עצה טובה שיעשה תשובה רק אם יעשה מעצמו יעשה ולא שיפתהו השם יתברך..." [של"ה, שער האותיות, אות הקו"ף - קדושת הזווג, אותיות שמ - שמא].

שאלות לדין

- א. איך ידע האדם אם הבחירה עדיין בידו, או כבר נשללה ממנו מרוב עוונותיו?
- ב. לאור דברי הרמב"ם, איך ייתכן שאדם מתפלל על חברו שישוּב בתשובה, הרי ה' לא גזור על איש שיהיה צדיק?

עונש שלילת התשובה

11 וְאֶפְשָׁר שְׂיִחְטֵא הָאָדָם חֲטָא גְדוֹל אוֹ חֲטָאִים הַרְבֵּה, עַד שְׂיִתֵּן הַדִּין לְפָנָיו דְּיָן הָאָמֶת, שְׂיִהֵא הַפְּרָעוֹן מִזֶּה הַחֲטָא עַל חֲטָאִים אֱלוֹ שְׂעָשָׂה בְּרִצּוֹנוֹ וּמִדַּעְתּוֹ, שְׂמוֹנְעִין מִמְּנוֹ הַתְּשׁוּבָה וְאִין מְנִיחִין לוֹ רְשׁוּת לְשׁוּב מִרְשָׁעוֹ, כְּדִי שְׂיִמּוֹת וַיֵּאבֵד בְּחֲטָאִים אֱלוֹ שְׂעָשָׂה. הוּא שְׂהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹמֵר עַל יְדֵי יְשַׁעְיָהוּ: "הַשָּׁמַן לִבּוֹ הָעֵם הִזָּה וְאֶזְנֵי הַכְּבֵד וְעִינָיו הִשְׁעוּ, פֶּן יִרְאֶה בְּעֵינָיו וּבְאָזְנָיו וְשָׁמַע וּלְבָבוֹ יִבִּין וְשָׁב וּרְפָא לוֹ" (ישעיה ו, 10). וְכֵן הוּא אוֹמֵר: "וַיְהִי מִלְּעֵבִים מְלַמְּדֵי הַמַּלְאָכִי הָאֱלֹהִים, וּבִזְיֹם דְּבָרָיו, וּמִתְעַתְעִים בְּנִבְאִיוֹ, עַד עֲלוֹת חֲמַת יי בְּעַמּוֹ עַד לְאִין מִרְפָּא" (דברי הימים ב לו, 17), כְּלוּמְרֵי: חֲטָאוּ בְּרִצּוֹנָם, וְהִרְבּוּ לְפָשַׁע, עַד שְׂנַתְחַיְבוּ לְמִנְעַ מִהוֹן הַתְּשׁוּבָה, שְׂהִיא הַמִּרְפָּא.

22 לְפִיכָּהּ פְּתוּב בַּתּוֹרָה: "וְאִנִּי אֲחַזֵּק אֶת לִב פְּרַעֲה" (שמות ד, כא; ושם: אֶת לִבָּהּ) - לְפִי שְׂחֲטָא מְעַצְמוֹ תְּחִלָּה, וְהִרַע לְיִשְׂרָאֵל הַגֵּרִים בְּאֶרְצוֹ, שְׂנֶאֱמַר: "הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ" (שם א, 6), נִתֵּן הַדִּין לְמִנְעַ מִמְּנוֹ הַתְּשׁוּבָה עַד שְׂנִפְרָעִין מִמְּנוֹ, וּלְפִיכָּהּ חֲזַק הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת לִבּוֹ.

33 וְלָמָּה הָיָה שׁוֹלַח לוֹ בְּיַד מִשָּׁה, וְאוֹמֵר לוֹ 'שְׁלַח', וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה, וְכִּבְרַךְ אֶמֶר לוֹ הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא שְׂאִין אֶתְּהָ מִשְׁלַח, שְׂנֶאֱמַר: "וְאֶתְּהָ וְעַבְדֶּיהָ יִדְעִתִּי... (שם ט, 6), "וְאוֹלָם בְּעֵבּוֹר זֹאת הָעֲמִדְתִּיהָ" (שם טו, 16)? כְּדִי לְהוֹדִיעַ לְבָאֵי הָעוֹלָם שְׂבִזְמוֹן שְׂמוֹנְעַ הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא הַתְּשׁוּבָה לְחֲטָא, אִינוֹ יִכּוֹל לְשׁוּב, אֲלֵא יְמוּת בְּרָשָׁעוֹ שְׂעָשָׂה בַּתְּחִלָּה בְּרִצּוֹנוֹ.

44 וְכֵן סִיחון - לְפִי עֲוֹנוֹת שְׂהִיו לוֹ נִתְחַיֵּב לְמִנְעוֹ הַתְּשׁוּבָה, שְׂנֶאֱמַר: "כִּי הִקְשָׁה יי אֱלֹהֶיהָ אֶת רִחוּ וְאֶמְצָא אֶת לִבָּבוֹ" (דברים ב, 6). וְכֵן הַכְּנַעֲנִיִּים - לְפִי תוֹעֲבוֹתֵיהֶן, מְנַע מִהוֹן הַתְּשׁוּבָה עַד שְׂעָשׂוּ מִלְחָמָה עִם יִשְׂרָאֵל, שְׂנֶאֱמַר: "כִּי מֵאֵת יי הִיִּתָּה לְחַזֵּק אֶת לְבָבָם לְקִרְאת הַמִּלְחָמָה אֶת יִשְׂרָאֵל, לְמַעַן הַחַרִּימָם" (יהושע יא, 6). וְכֵן יִשְׂרָאֵל בִּימֵי אֱלִיהוֹ - לְפִי שְׂהִרְבּוּ לְפָשַׁע, מְנַע מֵאוֹתָן הַמִּרְבִּים תְּשׁוּבָה, שְׂנֶאֱמַר: "וְאֶתְּהָ הַסִּבֵּת אֶת לְבָבָהּ אַחֲרַיִת" (מלכים א יח, 17), כְּלוּמְרֵי מְנַעַתָּה מִהוֹן הַתְּשׁוּבָה.

55 נִמְצְאָת אוֹמֵר שְׂאִין הָאֵל גָּזַר עַל פְּרַעֲה לְהִרַע לְיִשְׂרָאֵל, וְלֹא עַל סִיחון לְחֲטָא בְּאֶרְצוֹ, וְלֹא עַל הַכְּנַעֲנִיִּים לְהִתְעִיב, וְלֹא עַל יִשְׂרָאֵל לְעַבֵּד עַבְדָּה זָרָה - אֲלֵא כִּלְוֹן חֲטָאוֹ מְעַצְמוֹ, וְכִלְוֹן נִתְחַיְבוּ לְמִנְעַ מִהוֹן הַתְּשׁוּבָה.

ד וּבַעֲנֵן זֶה שׁוֹאֲלִין הַנְּבִיאִים וְהַצְּדִיקִים בַּתְּפִלוֹתֵיהֶן מִיִּי לְעֲזָרָם עַל דְּרָךְ הָאָמֶת, כְּמוֹ סִיעָה שְׂאֶמֶר דָּוִד: "הוֹרְנִי יי דְּרָכְךָ" (תהילים כז, יא; פו, יא), כְּלוּמְרֵי: אֵל יְמַנְעֵנִי חֲטָאי דְּרָךְ הָאָמֶת, שְׂמִמְנוֹהָ אֲדַע דְּרָכְךָ וְיִחַד שְׂמִךְ. וְכֵן זֶה שְׂאֶמֶר: "וְרוּחַ נְדִיבָה תִּסְמְכֵנִי" (שם נא, 17), כְּלוּמְרֵי: תַּנִּיחַ רִחוּי לְעֲשׂוֹת חֲפְצָה*, וְאֵל יְגַרְמוּ לִי חֲטָאי לְמִנְעֵנִי הַתְּשׁוּבָה, אֲלֵא תִהְיֶה הַרְשׁוּת בְּיַדִּי עַד שְׂאֲחַזֵּר וְאָבִין, וְאֲדַע דְּרָךְ הָאָמֶת. וְעַל דְּרָךְ זֶה כִּלְ הַדּוּמָה לְפִסְקוֹקִים אֱלוֹ.

הַפְּרָעוֹן - הַעֲוֹשׂ הַשָּׁמַן לִב וְכו' - אֲטוּם אֶת לִב הָעַם, וְאֵל תִּתֵּן לָעַם יִשְׂרָאֵל לְהַבִּין, כְּדִי שְׂלֹא יַחֲזוּר בַּתְּשׁוּבָה וַיִּירָפוּ. **הִשְׁעוּ** - סִתּוּם. **מְלַעְבִּים** - מְלַעֲגִים, וּמְלַגְלִים. **בְּמִלְאָכֵי הָאֱלֹהִים** - בְּנְבִיאִים (מ"ו, 6). **מִתְעַתְעִים בְּנִבְאִיו** - לְתַת דּוּפִי [לְהַטִּיל סִפְק וּפְגַם] בְּדַבְרֵיהֶם" (סוּמַאת צִרְעַת טו, 5; וְרֵאָה גַם תִּלְמוּד תּוֹרָה ו, יא). **שְׂנֶאֱמַר: "הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ"** - הִיזְמָה לְגִזְרוֹת עַל עַם יִשְׂרָאֵל הֵייתָה שֶׁל פְּרַעֲה. **שְׂנֶאֱמַר** - בְּמַכַּת הַבֶּרֶד, "וְאֶתְּהָ וְעַבְדֶּיהָ יִדְעִתִּי כִּי טָרָם תִּירְאוּן [עַדִּין אֵינְכֶם יִרְאִים] מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים". **וְאוֹלָם בְּעֵבּוֹר זֹאת הָעֲמִדְתִּיהָ** בְּעֵבּוֹר הָרְאִתָּה אֶת כַּחֲוִי, וְלִמְעַן סִפְרָ שְׂמִי בְּכָל הָאֶרֶץ". **סִיחון לְפִי עֲוֹנוֹת שְׂהִיו לוֹ** - לְפָנָיו שְׂבִאוּ יִשְׂרָאֵל בְּגִבּוּלוֹ. וְה' הִקְשָׁה אֶת לִבּוֹ וַיִּצַּח לְהִלְחֵם בְּיִשְׂרָאֵל. **הַחַרִּימָם** - הִשְׁמִיד אוֹתָם. **לְהִתְעִיב** - לְעַשׂוֹת מַעֲשֵׂי תוֹעֵבָה. **שׁוֹאֲלִין** - מְבַקְשִׁים. **יַחֲזוּר שְׂמִךְ** - שֶׁה' אֶחָד, בְּמִבּוֹן הַעֲמוּק וְהַמִּיּוּחָד שֶׁל הַמוֹשֵׁג (יסודי הַתּוֹרָה פֶּרֶק א). **תַּנִּיחַ רִחוּי לְעֲשׂוֹת חֲפְצָה** - שְׂחַפְצוֹ הָאֲמִתִּי שֶׁל הָאָדָם עִשִּׂיתָ הַמַּצּוֹת וּבִקְשַׁת הַנֶּחֱץ, וְהִיצֵר הָרַע שְׂבִאָדָם אוֹנֵס אוֹתוֹ לְבַטֵּל מִצְוָה אוֹ לְעַשׂוֹת עֲבֵרָה (גירושין ב, 6). **חֲפְצָה*** - בְּכ"י ק': חֲפְצָה.

ביאורים

ישנם פסוקים שנראה מהם שהקב"ה גורם לרשעים לשוב בתשובה ובעצם מחייב אותם לעשות זאת. הרמב"ם מבאר שאין הכוונה שהקב"ה מחייב אותם לשוב אלא שולח נביאים שיוכיחו אותם על התשובה, אך הבחירה מסורה בידיהם.

ישנם פסוקים הפוכים, שנראה מהם שהקב"ה גורם לרשעים לעשות רע. הקב"ה אמר לאברהם אבינו שיהיה גוי שישעבד את בניו. אם כן, נראה שהקב"ה הכריח את המצרים לעשות רע, וממילא עולה השאלה מדוע הם מתחייבים בעונש?

הרמב"ם מחדש יסוד נוסף. לכלל אין בחירה חופשית, אבל לפרטים יש בחירה חופשית. הרמב"ם מביא כדוגמה לכך את דברי ה' שלא יחדל אביון מקרב הארץ. בחברה אנושית תמיד יהיו אנשים מבוססים ועשירים ויהיו גם אנשים במצב כלכלי קשה. זוהי מעין גזרה על הכלל. אך אין כאן גזרה על היחיד שהוא יהיה עני. הדבר תלוי במעשיו ובחריצותו.

אותו הדבר ביחס למצריים. הקב"ה הודיע שיהיה גוי שישעבד אך לא גזר על פרט מהפרטים שישעבד. לכל מצרי הייתה בחירה חופשית אם להיות שותף למעשה השעבוד או לא. כמו שניתנה בחירה חופשית לכל חייל גרמני אם להיות שותף למכונת ההשמדה הנאצית או להימנע. מי שבחר להיות שותף נושא באחריות מלאה על מעשיו.

ואם יטען האדם, שהרי סוף כל סוף יימצאו אנשים מצריים שישעבדו את ישראל. אותם אנשים יכולים לטעון שה' ידע שהם אלו שישעבדו, שהרי מישהו מהכלל חייב לשעבד, ואם כן היו מוכרחים לעשות כן. על טענה זו מסיים הרמב"ם ואומר מה שביאר בסוף הפרק הקודם. יש לאדם בחירה חופשית מוחלטת. אין הדבר סותר את ידיעת ה' מכיוון שאיננו מבינים מהי.

הרחבות

• מדוע נענשו המצרים למרות שהשעבוד היה כגזרת ה'?

וְהָלֹא פָתוּב בַּתּוֹרָה: "וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם", הֲרֵי גִזַּר עַל הַמִּצְרַיִם לַעֲשׂוֹת רָע. לשיטת הרמב"ם, כל שעבוד מצרים היה בגזרת ה' המחייבת, ובכל זאת המצרים נענשו על שעבודו את ישראל מכיוון שגזרת ה' לא הייתה על אנשים מסוימים, ומי שבחר להיות מהמשעבדים את ישראל - ייענש. הרמב"ן הקשה על דברי הרמב"ם: "ולא נתכנו דבריו אצלי שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך, וקדם זה ועשה גזרתו של הקדוש ברוך הוא וכה בדבר מצוה (שהרי אם זהו דבר ה', אי אפשר להעניש את מי שהזדרז לקיימו), ומה טעם בדבריו? הרמב"ן תירץ תירוץ אחר וכתב: "והטעם כמו שאמר הכתוב [זכריה א יד] וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה... וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור, וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמם, וזה טעם דן אנכי - שאביא אותם במשפט, אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם..." [פירוש הרמב"ן לבראשית טו, יד].

הראב"ד בהשגותיו, כתב תירוץ נוסף: "המצרים... רשעים היו וראויים למכות ההם ואילו שמעו למשה בתחלה ושלחו את ישראל לא היו לוקים ולא טבעו בים אבל זדונו של פרעה ובזותו את הבורא יתברך לפניו שלוחו הוא גרם לו".

שאלות לדין

- האם ניתן להבין באופן חדש מהו מושג התפילה לאור דברי הרמב"ם בהלכה זו?
- כשה' העניש את המצרים, זה היה רק עונש פרטי כלפי כל מצרי יחיד שהרע לעם ישראל?

11 ומה היא זה שְׁאָמַר דָּוִד: "טוֹב וַיִּשֶׁר יי, עַל כֵּן יוֹרָה חֲטָאִים בְּדַרְךָ, וְדָרְךָ עֲנֻיִם בְּמִשְׁפָּט טִיעֵה ה' וַיִּלְמַד עֲנֻיִם דְּרָכּוֹ" (תהילים כח, ח-ט)? זֶה שֶׁשָּׁלַח לָהֶן נְבִיאִים, מוֹדִיעִים לָהֶם דְּרָכֵי יי וּמַחְזִירִין אוֹתָן בְּתִשׁוּבָה. וְעוֹד, שֶׁנִּתְּנָה בָּהֶם כַּח לְלַמֵּד וּלְהַבִּין; שֶׁמִּדָּה זוּ בְּכָל אָדָם: שֶׁכָּל זָמַן שֶׁהוּא נִמְשָׁךְ בְּדַרְכֵי הַחֲקִמָה וְהַצֶּדֶק - מוֹתָאָה לָהֶן וְרוֹדֵף אוֹתָן. וְהוּא שֶׁאִמְרוּ חֲכָמִים: בָּא לְשָׂרָה - מִסִּיעֵין אוֹתוֹ; כְּלוֹמַר: יִמְצָא עֲצָמוֹ נְעִזָּר עַל הַדְּבָרִי.

12 וְהָלֹא פָתוּב בַּתּוֹרָה: "וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם" (בראשית טו, יג), הֲרֵי גִזַּר עַל הַמִּצְרַיִם לַעֲשׂוֹת רָע, וְכִתּוּב: "וְקָם הָעָם הַזֶּה וַיִּזְנֶה אַחֲרֵי אֱלֹהֵי יִכְר הָאֲרָץ" (דברים לא, טו), הֲרֵי גִזַּר עַל יִשְׂרָאֵל לַעֲבֹד עֲבוּדָה זָרָה - וְלָמָּה נִפְרַע מִהֶן? לִפִּי שֶׁלֹּא גִזַּר עַל אִישׁ פְּלוֹנִי הַיְדוּעַ שֶׁיִּהְיֶה הוּא הַזָּנֵה, אֲלָא כָּל אֶחָד וְאֶחָד מֵאוֹתָן הַזָּנִין שֶׁעָבְדוּ עֲבוּדָה זָרָה, אֵלּוּ לֹא רָצָה לַעֲבֹד לֹא הָיָה עוֹבֵד; וְלֹא הוֹדִיעוּ הַבּוֹרָא אֲלֵא מִנְהַגוֹ שֶׁלְעוֹלָם. הֲאֵל לָמָּה זֶה דוֹמָה? לְאוֹמֵר 'הָעָם הַזֶּה יִהְיֶה בְּהֶן צְדִיקִים וְרָשָׁעִים'. לֹא מִפְּנֵי זֶה יֹאמַר הַרְשָׁע: כְּבָר נִגְזַר עָלַי שֶׁיִּהְיֶה רָשָׁע, מִפְּנֵי שֶׁהוֹדִיעַ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמִשָּׁה שֶׁיִּהְיֶה רָשָׁעִים בְּיִשְׂרָאֵל, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרַב הָאֲרָץ" (שם טו, יא).

13 וְכֵן הַמִּצְרַיִם - כָּל אֶחָד וְאֶחָד מֵאוֹתָן הַמִּצְרַיִם וְהַמְּרַעִים לְיִשְׂרָאֵל, אֵלּוּ לֹא רָצָה לְהִרְעַ לָהֶן, הַרְשׁוֹת בְּיָדוֹ; שֶׁלֹּא גִזַּר עַל אִישׁ יְדוּעַ, אֲלֵא הוֹדִיעוּ שֶׁסּוֹף זָרְעוֹ לְהִשְׁתַּעֲבֵד בְּאֲרָץ לֹא לָהֶם. וְכִבְּרָ אֲמַרְנוּ (מעיל ה, ה), שֶׁאִין כַּח בְּאָדָם לִידַע הַיָּאָךְ יַדַּע הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא דְבָרִים שֶׁעֲתִידִין לְהִיּוֹת.

מְסִיעֵין אוֹתוֹ - לא שה' מוליך אותו בתשובתו אלא שה' (באמצעות מלאכיו, שהם כוחות המציאות, שהרי "מסייעין" לשון רבים) מסיר מפני האדם את המכשולים (כגון מחלות) המונעים את תשובתו (להלן ט, א; פ"מ סנהדרין ג, א; מ"ו ב, ה). ונקטו חכמים לשון מסייע, לומר לך שניקר הפעולה נעשית על ידי האדם. והבהיר רבנו: **כְּלוֹמַר יִמְצָא עֲצָמוֹ נְעִזָּר עַל הַדְּבָרִי** (לשון מסייע בדבר שאינו מהותי: "ומסייע אינו חייב כלום" - שבת א, טז; "שהמסייע אין משגיחין עליו" - ביאת המקדש ה"ח; "ומסייע אין בו ממש" - משכב ומושב ה, ה). **כָּתוּב בַּתּוֹרָה** - בנבואת אברהם אבינו שאמר לו הקב"ה על עתיד צאצאיו: "דַּע תְּדַע כִּי גַר יִהְיֶה זָרְעֶךָ בְּאֲרָץ לֹא לָהֶם [במצרים], וְעַבְדוּם [המצרים] וְעָנּוּ אֹתָם אֲרַבְעַ מֵאוֹת שָׁנָה. וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִכִי". וְכִתּוּב - בנבואה על עתיד העם לאחר מות משה: "וְקָם הָעָם הַזֶּה וַיִּזְנֶה אַחֲרֵי אֱלֹהֵי יִכְר הָאֲרָץ אֲשֶׁר הוּא בָא שָׁמָּה בְּקִרְבוֹ [בארץ כנען]... וְחָרָה אָפִי בּוֹ בַיּוֹם הַהוּא וְעַבְדוּם וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מִקֵּם וְהָיָה לְאֶכָל וּמִצָּאָהוּ רְעוֹת רְבוֹת וְצָרוֹת". מִנְהַגוֹ שֶׁלְעוֹלָם - טבעו של עולם. **כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרַב הָאֲרָץ** - תמיד יהיו אביונים בעולם, שלא יהיו הבריות שווים בעושרם, אך אין זה מחייב שדווקא אדם מסוים יהא עני.